
MIȘCAREA DE ELIBERARE NAȚIONALĂ ÎN RSSM, 1989-1991: UNELE CONTRIBUȚII

Igor Cașu

La începutul anilor '80 ai secolului trecut, pentru numeroși observatori străini RSS Moldovenească părea prea liniștită în comparație cu alte republici unionale europene. Ceea ce a urmat în anii Perestroikăi avea să infirme însă această percepție. Reformele lansate de Mihail Gorbaciov începând cu aprilie 1985 au bulversat în scurt timp și societatea moldovenească. Înainte de 1989, aproape nimeni nu vorbește, în spațiul public, despre independență sau reunirea cu România. Una dintre explicații este că toate discuțiile pe aceste subiecte sunt interzise, iar cei care le exprimau riscau să intre imediat în vizorul KGB-ului și de multe ori erau condamnați la ani grei de detenție. Unul dintre cazurile cele mai cunoscute în acest sens este cel al Frontului Național Patriotic, ai cărui fruntași – Alexandru Usatiuc, Gheorghe Ghimpu, dar și Valeriu Graur – au fost arestați în 1971-1972 și condamnați la ani de gulag¹. Un alt caz important a fost cel al inginerului Gheorghe David, arestat chiar în timpul Perestroikăi. Acesta a fost condamnat în 1986 la tratament într-un spital psihiatric pentru că a îndrăznit să-i scrie lui Gorbaciov despre discriminarea românilor basarabeni în politica de cadre și cerea revenirea la alfabetul latin².

Un aspect important care a anticipat deznodământul anilor 1989-1991 a fost evoluția ponderii românilor basarabeni în Partidul Comunist al Moldovei. Aceștia au început să susțină în masă Frontul Popular și alte organizații ale mișcării de eliberare națională. Or, în ultimii ani ai existenței URSS, Biroul Politic al CC al PCM, precum și Comitetul Central, două organe-cheie decidente în republică, semănau mai mult cu un mini-parlament decât cu o structură monolitică și obediință primului secretar al partidului, așa cum fusese decenii la rând. În cursul anului 1989, poziția mișcării de eliberare națională era exprimată în

Biroul Politic de către Mircea Snegur, secretar al CC pe probleme de agricultură, iar cele ale populației rusofone, pro-imperiale, de către Vladislav Semionov, secretar al CC al PCM.

Care era deci raportul dintre români și alte etnii în PCM în timpul Perestroikăi comparativ cu deceniile anterioare? În 1985, ponderea moldovenilor/românilor în rândurile membrilor de partid era de 45,8%, în creștere la 48,2% în 1990. Prin comparație, în deceniile precedente cota moldovenilor în Partidul Comunist al Moldovei a fost mult mai mică decât ponderea lor în totalul populației republicii. De exemplu, în 1944 alcătuiau vreo 10%, în 1965 – deja 35% și abia în anii 1978-1979 fusese trecut pragul de 40%. Între timp, ponderea rușilor în PCM scade de la 30% în 1965 la 25,9% în 1979, apoi la 23,4% în 1985 și 22% în 1990. Aceeași dinamică descendentă se observă și în cazul ucrainenilor din RSSM, ponderea lor în rândurile membrilor PCM evoluând de la 23,2% în 1965 la 21,1% în 1985 și 20,6% în 1990 (Stăvilă 1996, 38, 39, 41). În total, în 1986, organizația de partid din RSSM număra 189 400 de comuniști, dintre care 25,4% erau funcționari din organele de stat și de partid, precum și din domeniul economiei, sistemului educațional (XVI Съезд 1986, 3, 55) etc.

Această perspectivă de indigenizare continuă în politica de cadre este evidentă dacă analizăm cifrele care arată cum a evoluat componența etnică a nomenclaturii CC al PCM. În 1987, cota parte a moldovenilor/românilor în structurile de conducere ale Partidului Comunist al Moldovei, atât în Chișinău cât și în teritoriu era de 54%, o creștere cu mai mult de 10 procente față de 1967. În același timp, din perspectiva gender, ponderea femeilor în posturile de conducere din partid la nivel de comitete raionale și orașenești era de 23% în 1986. În ceea ce privește reprezentarea în guvern la nivel de miniștri, viceministri, președinți de comitete și departamente, moldovenii/

¹ ASISRM-KGB, dosar 017006, vol. 1-11.

² Dosarul de la KGB al lui Gheorghe David a fost publicat de Nicolae Negru (1990, 140-152; vezi Cașu 2011, 512-562).

românii constituiau 48% în 1984, cu peste 10% mai mulți în comparație cu două decenii mai devreme (Stăvilă 1996, 38). Cu toate acestea, în posturile de bază – președinte al Comitetului pentru Securitatea Statului (KGB) pe lângă Consiliul de Miniștri a RSSM, ministru de Interne și alți demnitari de rang înalt care se ocupau de politica de cadre – erau ruși sau ucraineni loiali mai degrabă intereselor Centrului, decât celor ale majorității românești locale. Astfel, cel dintâi moldovean de naționalitate română, originar din partea basarabeană a RSSM, care a deținut funcția de prim-secretar al CC al PCM, a fost Petru Lucinschi, numit abia în noiembrie 1989. Primul șef al KGB-ului local, moldovean român din partea basarabeană a RSSM, a fost Tudor Botnaru, numit în iulie 1990³.

Din alt punct de vedere, moldovenii/românii erau vădit discriminați în ceea ce privește prezența lor în calitate de conducători ai întreprinderilor industriale din RSS Moldovenească. Astfel, în 1984 ei alcătuiau doar 8,6% – raportat la 1964 când constituiau 2,3% – din numărul total al managerilor din industrie. În același timp, moldovenii/românii erau reprezentați pe larg la capitolul directori de colhozuri și sovhozuri, unde ponderea lor, în 1984, era de 70,3% și, respectiv, 68,8% (Stăvilă 1996, 39). Aceste cifre explică, cel puțin parțial, cauzele tensiunilor ce apar în societatea moldovenească în timpul Perestroikăi și care s-au încununat, la 27 august 1991, cu Declarația de Independență a Republicii Moldova.

În RSS Moldovenească în 1989 la conducere era primul secretar al CC al PCM Simion Grossu, numit în funcție nouă ani mai devreme în locul lui Ivan Bodiul. Grossu era reprezentant al vechilor elite, apropiat de cei din generația lui Brejnev și Bodiul, care considera că reformele radicale nu sunt necesare în societate, nici la nivel politic și economic, nici la nivel cultural și etno-național. Anul 1988 este unul crucial, când Perestroika începe să fie resimțită și în RSS Moldovenească. La Plenara a VII-a a CC a PCM din ianuarie 1988 s-a afirmat foarte clar ideea potrivit căreia reforma politică nu va avea sorti de izbândă fără promovarea unei reforme economice, în sensul introducerii unor elemente ale economiei de piață. Această platformă nouă a PCM a fost prezentată pe larg în noiembrie 1988 în așa-numitele teze intitulate „Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete”,

elaborată de către Simion Grossu, prim-secretar al CC al PCM; Victor Smirnov, al doilea secretar al CC al PCM; Ivan Calin, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM; Alexandru Mocanu, președintele Sovietului Suprem al RSSM, precum și de alți înalți funcționari de stat și de partid, care conduceau atunci destinele republicii. Cei mai mulți acceptau Perestroika mai mult formal, decât cu entuziasm. Drept exemplu, tezele conțineau dogme comuniste din perioada stagnării, cum ar fi „întărirea unității poporului sovietic”, păstrarea controlului CC al PCM asupra intelectualității, păstrarea alfabetului chirilic pentru „limba moldovenească”, menținerea limbii ruse drept limbă de comunicare interetnică, nevoia consolidării „prieteniei popoarelor” etc.

Tezele PCM au fost aspru criticate chiar de comuniști la varii adunări de partid, dar și în presă și în cadrul unor mitinguri. În *Teze* nu erau invocate nici măcar în subsidiar ideile care erau exprimate din ce în ce mai apăsător în societatea moldovenească, anume nevoia de repunere în drepturi a limbii române, revenirea la alfabetul latin interzis în februarie 1941, problema evaluării critice a stalinismului, a foametei organizate din 1946-1947, a deportărilor în masă, precum și a numeroaselor „greșeli” și încălcări ale drepturilor omului din perioada stagnării⁴.

Pe acest fundal începe erodarea în masă a încrederii populației în Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei. Acest proces a continuat în perioada următoare, în contextul în care conducerea PCM refuza să comunice cu organizațiile „neformale” și neglija solicitarea din ce în ce mai pronunțată a opiniei publice de a declara limba română (numită în continuare „limba moldovenească”) în calitate de limbă de stat. Prima organizație zisă neformală (adică neînregistrată oficial, dar tolerată de autorități) a fost Cenaclul literar-muzical „Alexei Mateevici”, creat pe data 15 ianuarie 1988, de ziua de naștere a lui Mihai Eminescu, cel mai mare poet al românilor (și moldovenilor, cum se spunea în epocă). O dată aleasă, evident, nu întâmplător. Principalul animator al cenaclului era Anatol Șalaru, medic de profesie, alături de alți tineri și studenți de la diferite facultăți din Chișinău. Întrunirile aveau loc la început pe Aleea Clasicilor din Parcul „Pușkin” din Chișinău, actualmente Grădina Publică „Ștefan

³ Vezi mai mult în Cașu 2012, 293-306; Kamy 2011, 191-202.

⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 100, ff. 1-207.

cel Mare”. Ulterior, s-a mutat la estrada *Lumina*, un loc aflat la intrarea în Parcul Comsomolist (astăzi Parcul de agrement „Valea Morilor”), imediat după coborârea scârilor dinspre Universitate. Apoi, locul preferat a devenit Teatrul de Vară de la Lacul Comsomolist, mult mai încăpător și mai puțin vizibil și deranjant din perspectiva autorităților. De la bun început, la aceste evenimente erau prezenți și înalți demnitari de stat sau de partid, care păreau entuziasmați pe moment, dar care ulterior condamnau cenaclul în oficioasele de la acea vreme „Moldova socialistă” și „Sovetskaia Moldavia” pe motiv că activitățile sale ar avea un caracter naționalist, așa cum a fost cazul viceministrului Învățământului Public Simeon Musteață⁵.

La baza mișcării naționale care va culmina cu independența Moldovei de Uniunea Sovietică a fost Mișcarea democratică pentru susținerea restructurării (MDSR), fondată la 3 iunie 1988. Unul dintre primele documente ale MDSR a fost adoptat în data de 24 august 1988. Din el reiese că programul mișcării nu ridică explicit problema independenței țării, ci susținea demersurile conducerii sovietice de la Moscova, în frunte cu Mihail Gorbaciov. Astfel, MDSR sprijinea lozinca „Toată puterea – sovietelor” pe baza democratizării sistemului electoral, promova „ameliorarea substanțială a autodirijării colectivelor de muncă”, „trecerea RSS Moldovenești la autogestione totală”, introducerea cetățeniei RSSM. Se pune accentul, de asemenea, pe chestiunea „suveranității politice a RSSM”, dar „în componența URSS”. Din revendicările cu caracter cultural-național, se evidențiază cea cu privire la necesitatea „ameliorării condițiilor de dezvoltare a culturii moldovenești, reîntoarcerea funcțiilor sociale ale limbii moldovenești, promovarea unei autonomii culturale reale pentru toate popoarele și etniile conlocuitoare din RSS Moldovenească”⁶. Ulterior, prin comasarea Cenaclului Mateevici, a Mișcării pentru restructurare, precum și a altor organizații, gen Asociația Istoricilor, va fi creat, la 20 mai 1989, Frontul Popular din Moldova⁷.

În arhiva fostului CC al PCM se păstrează mai multe rapoarte despre ședințele Cenaclului „Mateevici”. Acestea au fost elaborate de către un grup

de lucrători din aparatul CC al PCM, printre care Alexandru Roman, șeful secției relații interetnice din cadrul departamentului ideologic, E. Beico, responsabil al secției organizatorice de partid și probleme de cadre, A. A. Barbăneagră, consultant al secției chestiuni juridice și de stat, I.A. Zarețki, consultant al secției relații interetnice din cadrul departamentului ideologic, Visarion B. Ceșuiev, consultant al secției social-economice, A.D. Onceanu, instructor al departamentului ideologic⁸. Perioada acoperită de aceste rapoarte este ianuarie-decembrie 1989, crucială pentru mișcarea de eliberare națională. Primele evenimente descrise în aceste rapoarte datează cu sfârșitul lui ianuarie 1989. Astfel, într-o notă informativă a CC al PCM se relatează că pe data de 29 ianuarie 1989 în preajma statuii lui Ștefan cel Mare s-au adunat peste două mii de persoane⁹.

Autoritățile au intrat în panică și au rugat liderii Mișcării democratice și ai Cenaclului „Mateevici” să-i convingă pe participanți să meargă la *estrada Lumina*. Pe 12 februarie, situația a ieșit iarăși de sub controlul autorităților, în Piața Victoriei (azi Piața Marii Adunări Naționale). Miliția a intervenit în forță, fiind reținute 43 de persoane, unele dintre care au fost amendate, iar altele arestate pentru câteva luni. Pentru a minimiza impactul manifestațiilor asupra opiniei publice, CC al PCM decide interzicerea adunărilor Cenaclului „Mateevici” în centrul orașului¹⁰. La ședința din 19 februarie 1989 a Cenaclului „Mateevici” de la Teatrul de Vară au venit și reprezentanți ai autorităților comuniste de la Chișinău: Ion Guțu, președinte al Comitetului Executiv Chișinău, și Mihail Platon, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSSM. Schimbarea locului nu a diminuat numărul participanților, din contră, au venit mult mai mulți – circa 10.000, conform datelor din arhiva CC al PCM. S-a adoptat o adresare către N. Demidenko, procurorul RSSM, semnată de participanți, în care se cerea cercetarea crimelor comise de liderii comuniști în Moldova în perioada stalinistă. Între timp avea loc campania de alegeri pentru Congresul deputaților poporului din URSS și, în legătură cu aceasta, Nicolae Sulac și Ion Cațaveică au criticat activitatea conducerii circumscripțiilor electorale, controlate de oamenii partidului. La sfârșitul manifestației, Iurie

⁵ După douăzeci de ani - istoricul Igor Cașu despre Moldova anului 1989, la Radio Europa Liberă, 26 februarie 2009.

⁶ Mai mult a se vedea în Partidul 2008.

⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 23-27.

⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 126, f. 69.

⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, f. 76.

¹⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, f. 76.

Țurcanu, lector la Institutul Agricol din Chișinău, a îndemnat mulțimea să organizeze un marș prin centrul orașului. În ciuda împotrivirii lui Ion Guțu și a lui Mihail Platon, mitingul a continuat în actuala Piață a Marii Adunări Naționale. Miliția a intervenit și de această dată în forță împotriva manifestanților care scandau lozinci anti-sovietice, fiind arestate alte 12 persoane (Cașu, Șarov 2011, 144).

La ședințele cenaclului se discutau probleme arzătoare, atât cu privire la trecutul Basarabiei, cât și cu referire la actualitate. Aici a apărut și tricolorul românesc, numit în rapoartele CC al PCM „steagul altui stat”. De multe ori vorbitorii se refereau la figuri marcante din istoria Moldovei, precum Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Cumplit etc. Adunarea din 2 iulie 1989 a fost dedicată aproape exclusiv lui Ștefan cel Mare (ziua morții sale, în 1504). Valeriu Mârza a citit un fragment din „Viața lui Ștefan cel Mare” de Mihail Sadoveanu (1934). Anatol Burlacu a făcut o prezentare a omului politic Ștefan cel Mare, iar Valeriu Cibotaru a recitat „Doina” lui Eminescu și poezia lui Vasile Alecsandri „Dumbrava Roșie”, Anatol Răzmeriță interpretând o baladă în stil modern¹¹.

La adunarea din 28 mai 1989, Ion Coțescu a făcut referire la Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 dintre Turcia, Rusia și Austria, în urma căruia a fost făcută prima împărțire teritorială a Principatului Moldovei (partea de nord, numită ulterior Bucovina, fiind cedată Austriei). Autorul a arătat, de asemenea, că Basarabia a fost al doilea teritoriu rupt de la Moldova, de data asta de Rusia, în 1812. Coțescu cita chiar din clasicii comunismului, Marx și Engels (așa cum au făcut-o încă în anii '60 ai secolului trecut disidenții Mihai Moroșanu, Gheorghe Ghimpu, Alexandru Usatiuc și alții). La aceeași întrunire, la care au participat circa 6.000 de persoane, regizorul de teatru și publicistul Andrei Vartic a abordat o altă dată tragică din istoria Basarabiei – ocupația sovietică din 28 iunie 1940. El a criticat un comunicat al ATEM (agenția oficială de știri a RSSM), dat publicității câteva zile mai devreme, în care se reitera punctul de vedere sovietic referitor la 1940 și se spunea că Basarabia ar fi fost eliberată atunci¹².

Asupra aceluiași subiect și în același spirit s-au referit și Valeriu Negru, Vasile Bahnaru, iar regi-

zorul Ion Mija a cerut – în legătură cu evocarea anului 1940 – retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul Moldovei. Bahnaru a mai informat publicul că el și Mihai Ghimpu au fost la o conferință internațională cu participarea reprezentanților Țărilor Baltice, Ucrainei, Poloniei, Finlandei și RFG, la care a fost condamnat Pactul Molotov-Ribbentrop. Tema pactului secret sovieto-german a fost abordată și la alte întruniri ale cenaclului. De exemplu, la cea din 28 mai 1989, când Șalaru a amintit de faptul că el și Iurie Roșca, membru al comitetului executiv al Frontului Popular, au participat pe 13-14 mai 1989 la Adunarea Baltică, unde s-a discutat subiectul. S-a invocat punctul 3 al Protocolului adițional secret care viza Basarabia și a fost criticat ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940¹³.

Asupra problemei identitare s-a expus Constantin Tănase, menționând că moldovenii sunt români și că proiectul identitar moldovenesc datează cu anii 1922-1923¹⁴. Mihai Cimpoi, la rândul său, la ședința din 3 aprilie 1989, a criticat proiectul legii privind funcționarea limbilor, pe motiv că la baza acestuia nu a fost luat textul propus de Uniunea Scriitorilor. Scriitorii Grigore Vieru și Nicolae Dabija l-au susținut pe M. Cimpoi, primul adăugând că declararea limbii „moldovenești” drept limbă de stat trebuie să fie însoțită de revenirea la alfabetul latin¹⁵.

La câteva ședințe ale cenaclului s-a cerut eliberarea persoanelor arestate în ajun, printre care Popa, Calistru, Vârtosu, Nistor. Pentru a urgenta eliberarea celor arestați, la 31 mai 1989 un grup de cinci persoane a declarat greva foamei. La aceștia au aderat alte 12 persoane. În acest grup erau Iurie Țurcanu, Gari Bacal, Veaceslav Ceremuș, Ion Lupu, Ion Sinizur, Tatiana Țigău, Ion Bletea, Anastasia Calistru, Valeriu Corobcă, Enriche Frumusachi, Svetlana Chiriac, Diana Grinciuc, Sergiu Bunea, Igor Petrea, Tudor Celac, Iurie Botnaru și Tudor Rusu.

Drept urmare, pe 8 iunie 1989, persoanele arestate au fost eliberate. Dar pe 14 iunie au fost arestate alte cinci persoane – Ion Bletea, A. V. Gatman și alții – care protestau împotriva unei decizii a Comitetului Executiv Chișinău, potrivit căreia cei care doreau să obțină viză de reședință în oraș

¹¹ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 32-34.

¹² AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 30-31.

¹³ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 33.

¹⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 34.

¹⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 10-13.

trebuiau să achite o sumă exorbitantă de 14.000 de ruble (prețul unui apartament cu 3-4 camere). Această decizie făcea aproape imposibilă stabilirea moldovenilor din localitățile rurale în Chișinău și crea condiții prielnice pentru aducerea cadrelor din afara RSSM¹⁶.

Existau și alte organizații care au contribuit la deșteptarea națională a românilor din RSSM de la sfârșitul anilor 1980, precum Liga Democratică a studenților¹⁷. Pentru restabilirea atmosferei acelor vremuri sunt foarte importante mărturiile participanților la acele evenimente. Dumitru Maxim, în 1985-1989 student la Facultatea de Jurnalism a Universității de Stat, liderul Ligii Democratice a studenților din Moldova (LDSM) își amintește în legătură cu aceste evenimente că „liga a contribuit la fondarea unor cenacluri cum ar fi „Gheorghe Asachi” de la Universitatea Agrară; „Ovidiu” de la Universitatea de Medicină și a susținut activitatea altor cenacluri: „La steaua”, al Facultății de Geografie de la Universitatea „T. Șevcenko” din Tiraspol, „Petrea Darienco”, al Facultății de Jurnalism a USM, „B. P. Hasdeu”, de la Facultatea de Istorie a USM etc. Cenaclul „Mihai Eminescu” de la Universitatea de Stat din Moldova dă naștere Cenaclului literar-muzical „Alexei Mateevici”, care apare la evenimentul literar din data de 15 ianuarie 1988”¹⁸.

La rândul său, Flavius Solomon, pe atunci student la Istorie, la USM, acum cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, mărturisește că „în iarna anului 1987-1988, împreună cu Valeriu Mutruc și Mihai Felea, colegi și prieteni de facultate, am frecventat grupul de discuții inițiat de către Anatol Șalaru, pe atunci doctorand la Universitatea de Medicină din Chișinău. Întâlnirile aveau loc în special în camera de cămin a lui Anatol Șalaru. Era și locul unde făceam schimb de carte editată în România. Alte grupuri cu care am interacționat au fost acela al studenților istorici de la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă” (la acea vreme Institutul Pedagogic) și tinerii care se întâlneau în apartamentul istoricului Ion Țurcanu. Amintirile cele mai puternice sunt legate însă de Cenaclul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” de la Facultatea de Istorie a USM, la crearea și activitatea căruia am contribuit, alături de Valeriu Mutruc, Angela Bătrânac (Mutruc), Alexandra Șarov, Mi-

hai Felea și mulți alți colegi. Acest cenaclu a existat din toamna-iarna anului 1987 până pe la mijlocul anului 1989”¹⁹.

Larisa Ungureanu, critic de artă, își amintește că înainte de Cenaclul „Mateevici” a fost Loteanu: „Nu uitați, că în Moldova revine Emil Loteanu. El primul a pus problema limbii. Prin filmul „Luceafărul” (e o poveste întreagă), prin emisiunile televizate „Se caută o stea”. Și studioul „Moldova-film”, prin documentarele cu tematică socială, a spart tăcerea. Toate s-au întâmplat după 1986. Pot afirma că Uniunea Cineaștilor, mai exact cineaștii, au spart gheața”²⁰.

Referitor la eventuale probleme din partea poliției politice, Roman Mihăeș ne-a spus că „cei din KGB nu mai puteau să comită abuzuri, deoarece exista o solidaritate între protestatari și, când existau încercări de intimidare, imediat se includeau și măsuri de protecție. Existau câțiva deputați în Sovietul Suprem al URSS, în special Leonida Lari, dar și alții, care interveneau în cazuri de presiuni”²¹.

Ziaristul Vasile Mija, la rândul său, ne-a declarat că „nu, nu am fost chemat nicăieri și nu am fost persecutat. Era ca un fel de „magnet” care atrăgea lumea prin forța și certitudinea pe care o lansa. Cenaclul „Mateevici” a fost în anii 1988-1991 prima mișcare cu întruniri cu adevărat revoluționare. De pe scena acestui cenaclu și-au început mai apoi cariera foarte mulți adevărați politicieni onești, dar și foarte mulți care mai apoi au devenit doar niște profitori”²².

Lilian Negură, acum profesor la Universitatea din Ottawa, Canada, ne-a mărturisit experiența sa legată de perioada respectivă: „Eu nu am fost nici intimidat și nici contactat de KGB, deși circulau tot felul de istorii despre asta. Apăreau astfel zvonuri că cineva X este informator KGB și atunci eram atenționați să nu vorbim prea mult cu acesta. În acest context, aș menționa evoluția ulterioară a lui F.G., devenit după anul 2000 jurnalist angajat pentru cauza PCRM la „Moldova Suverană” și Agenția „Moldpres”. Este interesantă această evoluție mai ales pentru faptul că, din câte îmi amintesc, el era cel care ne informa cel mai des cine este «kaghebit». De altfel, el este

¹⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, ff. 18-21.

¹⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 124, f. 3; inv. 73, d. 122, ff. 58-59.

¹⁸ Interviu cu Dumitru Maxim, 30 iulie, 2012.

¹⁹ Interviu cu Flavius Solomon, 27 iulie, 2012.

²⁰ Interviu cu Larisa Ungureanu, 29 iulie, 2012.

²¹ Interviu cu Roman Mihăeș, 28 iulie, 2012.

²² Interviu cu Vasile Mija, 30 iulie, 2012.

cel care mi-a spus «un secret» – că Anatol Șalaru este, de fapt, securist. Într-un moment, îmi amințesc că l-am și întrebat pe Anatol ce crede despre asta, la care el mi-a răspuns că, de fapt, securiștii sunt cei care răspândesc așa zvonuri... Nu știu dacă a avut sau nu dreptate... Pe vremurile acelea era greu să-ți dai seama cine are dreptate, era o atmosferă de paranoia generalizată”²³.

Prima organizație care va semăna cu timpul cu un partid politic, cu program foarte clar și cu popularitate mare a fost Frontul Popular din Moldova. Acesta a fost creat oficial pe 20 mai 1989, adunarea de constituire având loc în sala de ședințe a Uniunii Scriitorilor din Moldova. Frontul Popular din Moldova a luat naștere pe baza Mișcării democratice în sprijinul restructurării, la care au aderat în calitate de organizații fondatoare Cenaclul „Alexei Mateevici”, Asociația Istoricilor, Liga Democratică a Studenților, Mișcarea Ecologistă „Acțiunea Verde” etc. Crearea Frontului nu a implicat dispariția organizațiilor fondatoare, cu excepția notabilă a Mișcării democratice. Cenaclul „Mateevici” a continuat până la sfârșitul anului 1989 să organizeze acțiuni împreună cu Frontul Popular sau aparte. Asociația Istoricilor a participat la majoritatea acțiunilor Frontului, dar a evoluat ulterior într-o organizație de sine stătătoare. La adunarea de constituire a FPM, din 20 mai 1989, au participat și reprezentanți ai găgăuzilor grupați în „Gagauz Halkı”. Au asistat și reprezentanți ai conducerii CC al PCM, guvernului și KGB-ului²⁴.

Una dintre primele întruniri de anvergură ale Frontului Popular a avut loc pe 25 iunie 1989, fiind prilejuită de comemorarea zilei de 28 iunie 1940. Mitingul a fost autorizat în prealabil de către Comitetul Executiv Chișinău și a adunat peste 10.000 de participanți din Capitală, precum și din alte localități. În cadrul manifestației au fost expuse circa 50-60 de steaguri tricolore românești, precum și 60-70 de lozinci care evocau evenimentele din iunie 1940, în urma cărora Basarabia a fost invadată de trupele sovietice, dar și alte momente tragice din istoria provinciei. Printre lozinci erau: „Anul 1812 – anul ruperii Basarabiei de Moldova”, „Trăiască națiunea”, „Pactul Ribbentrop-Molotov: rușine”, „Până la munte și la mare”, dar și „Moldovei – cadre naționale”. Au moderat mitingul Ion Hadârcă, președintele

FPM, și Gheorghe Ghimpu, în total luând cuvântul 16 persoane. Este prima acțiune a Frontului Popular care pune pe jar autoritățile comuniste de la Chișinău: se spune clar despre falsificarea evenimentelor din anii 1812, 1918 și 1940 din istoria Basarabiei. Istoricul Ion Țurcanu, de exemplu, spunea răspicat că nu există documente care să probeze faptul că puterea sovietică a fost instaurată în Basarabia la începutul anului 1918 și că unica instituție legitimă a provinciei era atunci Sfatul Țării. Prin urmare, votul din 27 martie 1918 pentru Unirea cu România era unul legal. Același lucru l-a afirmat Anatol Șalaru.

Pentru prima dată liderii Frontului Popular din Moldova s-au pronunțat explicit și fără rezerve nu numai asupra evenimentelor din anii 1918 și 1940, dar au și afirmat cu tărie ideea identității românești a moldovenilor și faptul că populația locală majoritară este, de fapt, românească. Reprezentanții PCM raportau conducerii că și deputații poporului din URSS Ion C. Ciobanu, Ion Hadârcă (președintele FPM), Leonida Lari au susținut ideile exprimate de ceilalți vorbitori. Ion Hadârcă, de pildă, a spus că FPM este unica forță politică reală din republică, ceea ce trebuie recunoscut la nivel oficial de către PCM. Ion C. Ciobanu, la rândul său, a zis că drept argument al caracterului de ocupație al regimului sovietic în Basarabia după 1940 servesc represiunile și deportările care au urmat și a propus ca victimele regimului sovietic să fie reabilitate, iar în amintirea lor să fie ridicat un monument. Oratorul a mai spus că în iulie ar trebui să aibă loc sesiunea Sovietului Suprem al RSSM, la care urma să fie adoptată legea despre declararea limbii „moldovenești” drept limbă de stat și trecerea la alfabetul latin.

Leonida Lari a neliniștit și mai mult trimișii PCM, ea abordând chestiunea deportărilor în cheia unui genocid asupra moldovenilor care a distrus cea mai bună parte a acestui popor. Discriminarea moldovenilor în propria lor țară a început în 1940 și continua, ei fiind lipsiți de privilegiile de care se bucurau cadrele venite din republicile slave; migrația era încurajată la nivel oficial; limba „moldovenească” era strâmtorată în școli etc. Pe trimișii partidului îi deranja și faptul că Frontul devia de la scopurile declarate inițial, de la „caracterul socialist” al programului, prin invocarea interpretărilor anticomuniste și antisovietice ale evenimentelor anilor 1918, 1940, a rolului jucat de Sfatul Țării, a regimului românesc interbelic

²³ Interviu cu Lilian Negură, 26 iulie, 2012.

²⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 122, ff. 23-27.

în Basarabia, dar și a faptului că FPM pretindea a fi deja nu doar o organizație care să contribuie la promovarea Perestroikăi, împreună cu partidul unic și subordonată acestuia, ci dorind să supra-vegheze activitatea guvernului și a altor organe de conducere ale RSSM²⁵.

Nevoia organizării unei Mari Adunări Naționale a fost formulată la mitingul FPM din 26 iunie 1989. Iar la următoarele întruniri, din iulie-august, s-a tot vorbit despre mobilizarea populației în vederea unei participări în masă la acest eveniment. La Marea Adunare Națională din 31 august 1989 au participat circa 500.000 de persoane din toate raioanele republicii. CC al PCM a evaluat însă participanții la numai 100.000. Cuvântările de la acel eveniment sunt cunoscute, de aceea vom sublinia în continuare doar câteva idei care erau alarmante pentru PCM. Printre acestea, ideea lui Ion Druță potrivit căreia ospitalitatea exagerată a moldovenilor i-a dus acolo unde se află și de aceea ei nu au loc în propria lor casă. Tot Druță a numit Pactul de neagresiune din 1939 o „afacere a doi tirani, Stalin și Hitler”, drept urmare Moldova (adică Basarabia) a fost împărțită în trei părți (sudul și nordul fiind cedate Ucrainei).

Aceeași idee care a îngrijorat partidul – problema teritoriilor Basarabiei istorice – a fost menționată de Valeriu Matei, secretar al Societății culturale din Moscova „Moldova”, dar și de Vasile Levițchi, scriitor român din Cernăuți. CC al PCM era deranjat și de alte afirmații care au răsunat la 27 august 1989 în piața din centrul Chișinăului: revendicarea de a declara limba română („moldovenească”) drept limbă de comunicare interetnică, nu numai de stat (Ion C. Ciobanu, secretarul Uniunii Scriitorilor); afirmația, potrivit căreia Consiliul Colectivelor de Muncă (STK) a fost creat de Frontul Internaționalist „Edinstvo”, de orientare șovină și imperială (Leonida Lari); ideea că grevele lansate de întreprinderile de subordonare unională trebuie să înceteze, urmând a fi deschise dosare penale împotriva celor vinovați, pierderile înregistrate de economie fiind deja mult mai mari decât cheltuielile necesare pentru trecerea la alfabetul latin (Nicolae Dabija, redactor-șef al ziarului „Literatura și arta”); apelul de a studia adevărata istorie a Țării Moldovei, activitatea lui Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare și a altor domnitori; critica la adresa istoricilor din RSSM

(Vladimir Beșleagă, scriitor, membru al Sfatului FPM).

A deranjat PCM și apelul de a declara tricolorul drept drapel de stat al RSSM, precum și revendicarea de a adopta o nouă stemă și un nou imn (Ion Țurcanu, istoric, redactor al editurii „Cartea Moldovenească”, Ion Vatamanu, poet); apelul de a refuza înrolarea tinerilor moldoveni în Armata Sovietică „de ocupație”, solicitarea de „reabilitare a emigranților moldoveni și români”, inclusiv Nicolae și Victor Lupan, Pan Halippa și alți membri ai Sfatului Țării (Anatol Șalaru, lider al Cenaclului „Mateevici”); ideea că anume conducerea RSSM este responsabilă pentru declanșarea acțiunilor „Edinstvo” în sudul republicii și în stânga Nistrului (Alexandru Moșanu, profesor la Facultatea de Istorie, USM).

Concluzia reprezentanților CC al PCM era că „reoluțiile adoptate, precum și apelurile lansate trebuie să fie studiate cu minuțiozitate, în vederea elaborării și implementării unui plan constructiv de măsuri, și că e nevoie de a formula o apreciere politică principială față de revendicările de tip naționalist șovinist și antisocialist, în lumina declarației CC al PCUS despre evenimentele din republicile baltice”. Din partea CC al PCM, la Adunare a luat cuvântul Mircea Snegur, având mandat de la Biroul Politic²⁶. Cu toate acestea, la ședința conducerii PCM din 28 august 1989, acesta va fi criticat aspru că a participat.

Este important să vedem ce spun și unii din participanții la Marea Adunare Națională din 27 august 1989. Sergiu Burcă, de exemplu, membru atunci al Sfatului Frontului Popular din Moldova, își amintea 23 de ani mai târziu: „Despre Marea Adunare Națională din 27 august 1989 am cele mai frumoase amintiri. Eram chiar în epicentru, făceam parte din echipa care se ocupa de pregătirea evenimentului. Știu că nu o va spune nimeni și niciodată, dar dacă asta contează pentru posteritate, pot să mărturisesc, cu legitimă mândrie, că ideea în sine de a convoca o mare adunare națională mi-a aparținut. Am lansat-o inițial într-o discuție cu colegii mei, după mitingul de doliu din 26 iunie 1989, pe care l-am organizat în Piața Victoriei, cum se numea atunci actuala PMAN. Apoi am discutat-o într-un cerc mai larg și, în cele din urmă, ideea respectivă a devenit decizie a Comitetului Executiv și, ulterior, a Sfatului FPM. Au ur-

²⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, f. 22.

²⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 125, 51-57.

mat două luni de pregătiri intense, fără internet, fără rețele de socializare, fără telefoane mobile, fără media. Doar telefonul fix și contactele directe cu oamenii. Până la urmă, a fost un eveniment cu totul și cu totul remarcabil. Cu câteva zile înainte, nimeni nu bănuia, nici chiar noi, cei care ne ocupam de organizare, ce amploare va avea evenimentul. Știam din ajun că vin spre Chișinău, de la zeci de kilometri, coloane de oameni pe jos. Dar nu aveam o statistică exactă. Abia în dimineața zilei de 27 august, când tot perimetrul central al Chișinăului devenise neîncăpător, ne-am dat seama că va urma o zi istorică. Sublimul evenimentului de acum 23 de ani rezidă în esența revendicărilor cuprinse în Actul Final. Acestea au purtat un caracter eminamente spiritual. Marea masă de oameni prezentă în piață nu a cerut salam sau votcă, ci dreptul de a vorbi în limba maternă și de a scrie cu alfabet latin.

Dacă m-aș apuca să dau acum aprecieri foștilor mei colegi, aș putea fi bănuț, și pe bună dreptate, de subiectivism. De aceea, mă voi limita doar la câteva considerații de ordin general. Prin forurile decizionale ale Frontului Popular s-au perindat diverse categorii de oameni. Cei mai mulți erau sinceri în convingerile și acțiunile lor, dar cu timpul au fost înlăturați, rând pe rând, din formațiune. Alții serveau drept curea de transmisie pentru Comitetul Central al PCM și aveau misiunea de a ține mișcarea sub control, în limitele Perestroikăi gorbacioviste. La a treia categorie i-aș raporta pe unii lideri care au avut o misiune foarte grea: să nu admită, la faza incipientă, evoluții după scenariul baltic, iar după proclamarea independenței, să preia conducerea mișcării unioniste și s-o ducă sub preș”.

La rândul său, Valentin Chilăț, unul dintre membrii Frontului Popular în 1989, ales ulterior deputat în Parlamentul Republicii Moldova, își amintește următoare în legătură cu acele evenimente istorice: „Legat de Marea Adunare Națională mai mult îmi amintesc de munca de organizare decât de evenimentul propriu-zis. Ne-a fost foarte greu să convingem oamenii să meargă la Chișinău. Entuziasmul era la maximum, dar condițiile în care activam erau insuportabile. Până la urmă am plecat și noi vreo 20 de persoane spre Chișinău. În piață, la coloana noastră s-au adăugat cu mult mai mulți, care au plecat de sine stătător. A fost un eveniment care i-a marcat pe mulți. Păcat că au profitat pe urmă alții. Pe Hadârcă îl cunoșteau

mulți, Roșca însă era un anonim foarte insistent și activ. E greu azi de spus că cineva ar fi putut sa prevadă ceva. Cu toate că foarte mulți au înțeles mai devreme rolul lui Roșca. Altceva e că n-am acceptat să plec pur și simplu din partid din cauza lui Roșca cum au făcut-o alții”.

O părere deosebită are alt participant la Marea Adunare Națională din 27 august 1989, Iulian Ciocan, scriitor, colaborator al postului de Radio Europa Liberă: „Nu prea îmi face plăcere să-mi amintesc de perioada aceea. Țin minte că piața din centrul Capitalei era plină cu oameni naivi, romantici, însuflețiți sau otrăviți de miasmele naționalismului contraproductiv. Țin minte că la tribuna din fața maselor se cocoțaseră mulți oameni care voiau sincer prăbușirea URSS-ului, dar și suficienți indivizi care au simțit că pot profita din plin. Țin minte că m-a nedumerit și chiar jignit ritualul ciudat al îngenuncherii. M-au intimidat nițel icoanele și prosoapele care se vedeau pretutindeni. Asta pentru că eu eram un orășean get-beget și mi s-a părut mișcarea de eliberare folclorică-rurală. Și, firește, nu eram proroc să știu care va fi traseul liderilor pomeniți mai sus”.

A doua zi după Marea Adunare Națională din 27 august 1989 s-a convocat Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei pentru a analiza situația creată. S-a discutat, în principal, pe marginea a două chestiuni: ultima redactare a legilor despre limbă ce trebuiau adoptate de către sesiunea Sovietului Suprem care se deschidea a doua zi, precum și Marea Adunare Națională, cuvântările și rezoluția adoptată. În plan mai larg, această ședință reflectă foarte clar cum deja în august 1989 conducerea PCM era divizată și reprezenta un fel de mini-parlament. Fără însă a formaliza noua realitate prin crearea de fracțiuni, interzise de Lenin în 1921 pe motiv că ar fi un pericol de moarte la adresa partidului și a „centralismului democratic”.

În ceea ce privește legislația lingvistică, cele mai aprinse discuții a stârnit subiectul ce ținea de statutul limbii ruse. Unii vorbitori, precum L.A. Bolgarin, șef de secție la CC al PCM, au insistat asupra caracterului de limbă de comunicare interetică pentru limba rusă, acest lucru fiind stringent necesar, după părerea sa, mai ales pentru buna funcționare a căilor ferate, aviației ș.a.

Lucrătorii acestor ramuri amenințau cu greva generală dacă erau obligați prin lege să treacă

la limba „moldovenească” în actele oficiale și în comunicarea de zi cu zi. Aceasta în condițiile în care, după cum a menționat primul secretar al CC al PCM, Simion Grossu, la începutul ședinței, la acea dată erau în grevă împotriva declarării limbii „moldovenești” drept limbă de stat nu mai puțin de 116 întreprinderi. Majoritatea absolută erau de subordonare unională, întrunind peste 82.000 de persoane. Bolgarin însă exprima părerea altor membri ai Biroului Politic, de exemplu a lui Vladislav Semionov și Veaceslav Pșenicinikov, care erau cunoscuți pentru pozițiile lor proimperiale și nu doreau să se expună deschis și radical pe marginea acestui subiect. În cele din urmă, Simion Grossu a temperat spiritele, impunând o formulă care să fie acceptată atât de Frontul Popular, cât și de Frontul Internaționalist „Edinstvo”. Adică, limbii „moldovenești” în grafia latină să-i fie acordată statutul de limbă de stat, iar limbii ruse – de comunicare interetnică, fără a se preciza dacă e vorba de acest statut numai în relațiile cu celelalte republici și cu Centrul sau în general, ceea ce o făcea de fapt egală cu cea „moldovenească”/română.

Mircea Snegur a avut o poziție fermă în chestiunea statutului celor două limbi, afirmând, printre altele, că „pe primul loc trebuie să fie limba moldovenească”, altfel „reiese că nu știm limba de stat și nici nu e nevoie să o cunoaștem”, aluzie clară la adresa colegilor săi din CC care nu vorbeau și nici măcar nu înțelegeau limba majorității, româna. Snegur a fost susținut, prin formule mai mult sau mai puțin ambigue, de către Ion Guțu, secretar al CC al PCM, membru al Biroului Politic; Nicolae Țău, prim-secretar al Comitetului orașenesc de partid Chișinău, la fel membru al Biroului Politic, și de Vladimir Țurcanu, șeful secției juridice a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, subalternul lui Snegur după funcție, dar cunoscut ca persoană din gruparea lui Petru Lucinschi (Țurcanu va fi ministru de Interne în anii 1999-2001 și deputat PCRМ între 2005 și 2009).

A doua chestiune importantă discutată la ședința Biroului Politic al CC al PCM în ziua de 28 august 1989 era legată de evenimentul care avusese loc cu o zi înainte: Marea Adunare Națională. Același Bolgarin a fost folosit pe post de „vârf de lance” al fracțiunii promoscovite. El a precizat că e nevoie de adoptat o poziție fermă față de cele întâmplăte cu o zi înainte în Piața Victoriei (astăzi Piața Marii Adunării Naționale), textul urmând a fi pu-

blicat imediat în ziarele principale ale partidului, „Sovetskaia Moldavia” și „Moldova socialistă”. Bolgarin, ca reprezentant al grupării promoscovite, era îngrijorat mai ales de rezoluția adoptată de adunarea istorică din centrul Chișinăului din 27 august 1989, pe care a caracterizat-o, pe bună dreptate, drept „antisovietică” și „antisocialistă” (un eufemism pentru „anticomunism”, pentru a nu ațâța spiritele și a recunoaște că partidul se afla într-o situație inedită și disperată). Mai grav, în opinia lui Bolgarin, era faptul că deputați ai Sovietului Suprem nu numai că nu s-au detașat de cuvântările și rezoluția adoptată, dar au susținut vehement ideile exprimate. La rândul său, Ivan Calin, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM și membru al Biroului Politic al CC al PCM, a afirmat că Marea Adunare Națională este o încercare de a orienta evenimentele după scenariul baltic. Se avea în vedere hotărârea cu care balticii își revendicau dreptul de a ieși din URSS, insistând pe ideea că în 1940 au fost ocupate prin forța armelor.

Față de aceste critici, Simion Grossu, liderul *de facto* al RSSM la acel moment, se declara mulțumit, adăugând că, în general, Marea Adunare Națională a decurs „fără incidente majore” și că „putea fi și mai rău”. El a mărturisit că a urmărit în direct luările de cuvânt ale vorbitorilor și că, în paralel, Gheorghe Lavranciuc, șeful KGB-ul de la Chișinău, i-a raportat de câteva ori despre situația din piață, prin intermediul agenților strecurați în mulțime. Atunci când a afirmat că „putea fi și mai rău”, Grossu se referea, probabil, la intenția unor lideri ai Frontului Popular de a declara ieșirea din cadrul URSS, revendicare formulată la mitingurile anterioare ale organizației ce coordona mișcarea de eliberare națională a moldovenilor din stânga Prutului.

Un aspect interesant de la ședința Biroului Politic al CC al PCM din 28 august 1989 a fost legat și de învinuirile formulate de Vladislav Semionov, secretar al CC al PCM, la adresa lui Mircea Snegur. Astfel, la un moment dat, Semionov l-a acuzat pe Snegur că ar fi fost adevăratul organizator al Marii Adunări Naționale din 27 august 1989, încercând astfel să-l discrediteze în fața Biroului Politic și al partidului în ansamblu. Replica lui Snegur a fost foarte punctuală. El a precizat că a fost la evenimentul din 27 august fiind mandatat de Biroul Politic și că, în rând cu el, au mai participat, în calitate de delegați din partea partidului, Ion

Guțu, Victor Pușcaș, Mihail Platon, Nicolae Țău și alții. Snegur spunea că nu avea cum să „închidă gura” emisarilor baltici și celui georgian, care i-au numit pe ruși ocupanți. Pentru a ieși onorabil din situație, Mircea Snegur l-a învinuit, la rândul său, pe Semionov că ar fi în spatele mișcării greviste declanșată cu scopul de a împiedica declararea limbii „moldovenești” drept limbă de stat. Drept urmare, știind, probabil, că Snegur are argumente când face asemenea afirmații, Semionov și-a retras alegațiile și a adoptat un ton mai conciliant, spunând că este în pericol unitatea partidului.

După cum se observă, în august 1989, Biroul Politic al CC al PCM nu mai era instituția monolită care avea o viziune consolidată asupra evenimentelor din republică și din URSS. Cu alte cuvinte, asistăm la o polarizare a pozițiilor, „tabăra națională” gravitând în jurul lui Snegur, iar cea „proimperială” – în jurul lui Semionov și Pșenicinikov (acesta din urmă fiind al doilea secretar al CC al PCM). La rândul său, Simion Grossu, primul secretar la CC al PCM, încerca să joace rolul de moderator între cele două grupări, fapt care va duce la compromiterea sa atât în fața susținătorilor Frontului Popular, cât și a Mișcării „Edinstvo”²⁷. Grossu va fi demis în 16 noiembrie 1989, după incidentele din 7 și 10 noiembrie, în locul său fiind numit Petru Lucinschi, de a cărui revenire în Moldova au fost legate o serie de speranțe exagerate.

Un impact deosebit asupra mișcării de eliberare națională din RSSM l-a avut discuția despre înțelegerea germano-sovietică din 1939 și prevederile sale cu privire la Basarabia. Recunoașterea de către URSS, în decembrie 1989, a existenței Protocolului adițional secret al Pactului sovieto-german din 23 august 1939, prin care Moscova și Berlinul își împărțeau sferile de influență în Europa de Est, a avut efectul unei bombe cu efect întârziat asupra destinului URSS. Acest lucru a lipsit de legitimitate aflarea în componența Uniunii Sovietice a teritoriilor incluse în 1939-1940, printre care Țările Baltice și Basarabia. Peste numai câteva luni, la 11 martie 1990, Lituania își declară independența față de Moscova, iar RSSM este prima care recunoaște acest act. Pentru românii basarabeni recunoașterea existenței Protocolului secret a delegat aflarea în continuare în componența URSS și a echivalat cu recunoașterea faptului că regimul impus prin forță, după

iunie 1940 și apoi după martie 1944, a fost unul de ocupație. Acest lucru a înclinat balanța opiniei publice contra semnării unui nou tratat unional, pe care voia să-l impună Moscova în 1990-1991.

După cum se știe, în perioada postbelică, URSS nu a recunoscut existența unui protocol adițional secret la tratatul încheiat cu Germania în 1939. Mai mult, Moscova a publicat în mai multe limbi de circulație internațională broșuri în sute de mii de exemplare pe acest subiect, afirmând că existența acestuia ar fi o invenție a propagandei burgheze și a dușmanilor de moarte a comunismului. Conducătorii sovietici, de la Stalin la Gorbaciov inclusiv, au înțeles ce impact poate avea acest document asupra regimului sovietic. Dar adevărul iese, mai devreme sau mai târziu, la suprafață.

Pactul Ribbentrop-Molotov și Protocolul secret a fost discutat și condamnat la diferite întruniri ale Cenaclului „Mateevici” și ale Frontului Popular din primăvara-vara anului 1989 (Cașu, Șarov 2011, 116). Conducerea sovietică nu mai putea neglija acest aspect și, la Congresul I al Deputaților poporului din URSS, din mai-iunie 1989, s-a creat o comisie specială, condusă de Alexandr Iakovlev, ce avea scopul de a elabora un raport cu privire la „aprecierea politico-juridică” a Protocolului secret din 23 august 1939. În comisia respectivă au intrat reprezentanți ai republicilor vizate, Lituania, Letonia, Estonia și Moldova, precum și din partea Rusiei și a altor republici unionale. Din iunie până în decembrie 1989, comisia s-a întrunit de câteva ori. Din partea Moldovei au participat la aceste întruniri doi deputați ai poporului din URSS, Grigore Eremei, președintele Consiliului Sindicatelor din RSSM și membru al Biroului CC al PCM, și scriitorul Ion Druță. Documentele de arhivă confirmă că, cel puțin Grigore Eremei, a corespondat cu Iakovlev pe această chestiune, insistând ca rezoluția finală a comisiei să cuprindă referiri și la Basarabia.

În una dintre aceste scrisori, Eremei spune foarte clar că nu trebuie condamnat doar Protocolul adițional secret, dar și nota ultimativă adresată de Molotov guvernului României la 26 iunie 1940, prin care se afirmă că majoritatea populației Basarabiei ar fi fost alcătuită din ucraineni. Acest fals a pregătit de fapt dezbinarea teritorială a Basarabiei, o parte importantă din sud și alta din nord fiind cedate pe nedrept Ucrainei. Un alt aspect era legat de Bucovina de Nord, care, conti-

²⁷AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 453, ff. 1-31.

nuă Eremei, a fost cedată Ucrainei invocându-se că a fi o „compensație pentru 22 de ani de exploatare a Basarabiei”, ceea ce el considera inacceptabil și nedrept. Responsabilitatea pentru rășluirea teritorială a Basarabiei, potrivit lui Eremei, o poartă conducătorii de atunci ai RASSM Borodin, Constantinov, Brovko, Zelenciuc, dar și Nikita Hrușciiov, prim-secretar al CC al PC (b) din Ucraina și secretar al CC al PC (b) unional²⁸.

La 24 decembrie 1989, Congresul II al Deputaților poporului din URSS a condamnat „semnarea Protocolului adițional al Pactului sovieto-german din 23 august 1939 și a altor înțelegeri secrete cu Germania” și a recunoscut că acestea sunt „din punct de vedere juridic, lipsite de temei și de valabilitate din momentul semnării lor”, „venind în contradicție cu suveranitatea și independența unor state terțe”. Prin protocolul adițional secret au fost împărțite sferile de influență între cele două puteri dictatoriale, care au neglijat totalmente normele de drept internațional și drepturile popoarelor. Inițial, decizia adoptată de Congres după raportul lui Iakovlev nu conținea nici un cuvânt despre Basarabia, dar, până la urmă, la insistența lui Eremei, în versiunea finală a fost inclusă o singură mențiune care făcea referire la provincia dintre Prut și Nistru. Pasajul era următorul, din punctul 3: „Congresul consideră că tratatul nu era în contradicție cu normele dreptului internațional și a practicii tratatelor dintre state, adoptate pentru asemenea reglementări. Dar, atât în timpul semnării tratatului, cât și în procesul ratificării acestuia s-a ascuns faptul că a fost semnat „un protocol adițional secret”, prin care se împărțeau sferile de influență între părțile semnate de la Marea Baltică până la Marea Neagră, de la Finlanda până la Basarabia”. Nu era o precizare foarte explicită cu privire la soarta Basarabiei. Luând cuvânt de la tribuna Congresului, Eremei a propus crearea unei alte comisii care să continue studiul consecințelor Protocolului adițional secret asupra Basarabiei. Dar nici Iakovlev și, mai ales Gorbaciiov, nu au fost de acord cu asta.

Este de remarcat de asemenea rolul lui Petru Lucinschi în recuperarea unor documente prețioase, aflate la Moscova, despre chestiunea Basarabiei în 1940 și maniera în care s-a trasat hotarele RSSM cu Ucraina. La 23 februarie 1990, Lucin-

schii adresează o scrisoare CC al PCUS prin care solicită ajutorul pentru identificarea și fotocopierea, în fondurile de arhivă ale CC al PCUS, a documentelor istorice importante necesare pentru masa rotundă a istoricilor din RSS Moldovenească și RSS Ucraineană cu subiectul: „Anul 1940 în destinele istorice ale popoarelor moldovenesc și ucrainean”. Viitorul președinte al Republicii Moldova constată o „creștere a interesului pentru istoria poporului moldovenesc și a Partidului Comunist al Moldovei în condițiile unei creșteri a activismului social-politic al întregii societăți”. Cele mai aprigi discuții „erau legate de evenimentele din 1917-1918, 1939 și, în special, 1940, când Basarabia s-a reunit cu Patria Sovietică și, prin decizia sesiunii a VII-a a Sovietului Suprem al URSS, a fost formată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească”.

Autorul scrisorii menționează „legătura directă” pe care o exprimă atât participanții la diferite manifestații, cât și presa „între Pactul Molotov-Ribbentrop cu Protocolul adițional secret și notele ultimative ale guvernului sovietic adresate guvernului român din 26 și 27 iunie 1940” și „folosirea nejustificată a căilor și metodelor pentru crearea organelor de partid și de stat în Basarabia, formarea RSSM” și „delimitarea național-statală neîntemeiată dintre RSS Ucraineană și nou-formata RSS Moldovenească”. Autorul scrisorii a exprimat concis, dar exact, atmosfera care exista atunci în societate: populației din Basarabia i-a fost impusă o structură statală nelegitimă, menită să asigure dominarea regimului comunist, iar teritoriul Bucovinei de Nord a fost inclus în componența Ucrainei fără niciun temei istoric sau juridic²⁹.

Un alt episod legat de protocolul adițional secret în această perioadă care anticipează colapsul URSS a fost organizarea la Chișinău în zilele de 26-28 iunie 1991 a conferinței internaționale intitulate Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Organizată sub egida Parlamentului Republicii Moldova, conferința a întrunit istorici, politologi, cercetători din domeniile conexe și politicieni din 16 țări printre care România, Statele Unite (Nicolas Dima), Marea Britanie (Dennis Deletant), Germania, Franța, Israel, Cehoslovacia, Polonia, Rusia, Ucraina, Țările Baltice, Georgia etc. În total au luat cuvântul 64

²⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 73, d. 200, 1-3.

²⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 74, d. 92, ff. 43-46.

de persoane, dintre care 15 – din Republica Moldova, evenimentul fiind reflectat de către 80 de jurnaliști de la șase agenții de presă, de la ziare, reviste, precum și mai multe televiziuni și posturi de radio de peste hotare. Atitudinea comuniștilor de la Chișinău față de conferință poate fi desprinsă din scrisoarea primului secretar al CC al PCM Grigore Eremei către secretarul CC al PCUS A. Dzasohov. Cuvântul de deschidere la conferință a fost rostit de către președintele Republicii Moldova, Mircea Snegur. Intitulat sugestiv „Două adevăruri nu există”, discursul președintelui moldovean a punctat câteva chestiuni importante care aveau să fie reiterate de nenumărate ori de participanții la conferință. Anume că Pactul dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică din 23 august 1939 a pecetluit soarta a milioane de oameni, inclusiv a basarabenilor. Ocupația sovietică a Basarabiei și a Bucovinei de Nord din 28 iunie 1940 a fost o urmare a înțelegerii dintre două regimuri totalitare care a avut drept consecință izolarea basarabenilor de lumea civilizată. Noua Europă, democratică, spunea Snegur, nu poate exista fără lichidarea consecințelor celui de-al Doilea Război Mondial, în special în ceea ce privește sud-estul european și Țările Baltice.

Un rol aparte în pregătirea conferinței l-a jucat Alexandru Moșanu, speakerul Parlamentului, care a și prezentat raportul de bază. După relatarea lui Eremei, „raportul a acoperit mai mult istoria Basarabiei de până la semnarea pactului din 23 august 1939, dar în partea finală nu a uitat și el să menționeze impactul tratatului sovieto-german pentru teritoriile României interbelice de la est de Prut”. Mulți dintre participanți nu au vorbit deloc sau aproape deloc despre pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia și Bucovina de Nord, așa cum a fost cazul lui Pavel Parasca de la Universitatea de Stat din Chișinău, Mitru Ghițiu, directorul Arhivei de Stat a Republicii Moldova, Ion Rațiu, senator în Parlamentul României, Apostol Stan, Corneliu Bodea, Dan Berindei, toți trei de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București și alții. Acest lucru a fost utilizat de către Comitetul Central al PCM în ideea de a compromite importanța conferinței internaționale și caracterul ei științific. În realitate, comuniștii moldoveni erau furioși că nu fuseseră invitați să participe și ei, și mai ales, erau deranjați de tezele principale enunțate la conferință, precum și de un volum de documente, publicat

înainte de eveniment, în limbile română, rusă, engleză și franceză (editat de Ion Șișcanu, Vitalie Văratice, cu o introducere de V. Matei).

În raportul lui Grigore Eremei, se sublinia că subtextul organizării conferinței a fost trimiterea unui mesaj către Centru că Moldova nu va semna nicidecum un tratat unional și că se urmărește ieșirea din cadrul URSS. Era trimis un semnal și Kievului, întrucât, potrivit liderului comuniștilor moldoveni, prin critica adusă manierei în care s-a trasat hotarul RSSM în 1940 se ridică și problema hotarelor cu Ucraina. În vederea contracarării concluziilor conferinței de la Chișinău, Grigore Eremei propune CC al PCUS să inițieze o campanie mediatică la televiziunea centrală, dar și la radioul sovietic, inclusiv emisiuni speciale pentru a fi difuzate în România, prin intermediul cărora să fie propagat punctul de vedere sovietic asupra evenimentelor din anii 1939-1940³⁰.

Prin urmare, se observă că Partidul Comunist al Moldovei a fost nevoit să se ocupe de chestiunea legată de consecințele Pactului Ribbentrop-Molotov și a protocolului adițional secret pentru Basarabia și Bucovina de Nord sub presiunea revendicărilor formulate de numeroși lideri ai mișcării de eliberare națională din anii 1989-1991. Notăm de asemenea diferența dintre opiniile exprimate de una și aceeași persoană în diferite conjuncturi și deținând funcții diferite. În 1989, ca membru al Biroului CC al PCM și deputat în Congresul Deputaților din URSS Eremei are o poziție clară și în concordanță cu interesele mișcării naționale. În 1991 însă, Eremei, deja în calitate de prim secretar al CC al PCM (7 februarie-23 august 1991) are o poziție contrară, conformă cu cea impusă de CC al PCUS, a Moscovei. Poziția conducerii CC al PCM în 1991 este contrară mișcării naționale nu numai în privința protocolului secret, dar și în chestiunea semnării tratatului unional, optând pentru participarea Moldovei la referendumul din martie 1991, deși acest lucru a fost declarat ilegal de către Sovietul Suprem al de la Chișinău în frunte cu Mircea Snegur. Astfel, Partidul Comunist al Moldovei, până la puciul din august 1991, a ținut cu orice preț ca Republica Moldova (denumire oficială din 23 mai 1991) să nu devină stat independent de Moscova, ci să facă parte în continuare din federația statelor sovietice.

³⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 74, d. 109, ff. 37-44.

Bibliografie

- Cașu 2011:** Ig. Cașu, Opozanți politici în RSSM după 1956: spre o tipologizare bazată pe dosare din arhiva KGB. In: (Eds. S. Musteață, I. Cașu) *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa* (Chișinău: Cartier 2011), 512-562.
- Cașu 2012:** Ig. Cașu, Was the Soviet Union an Empire? A view from Chisinau. *Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes* 1-2, vol. I, 1-2, 2012, 293-306.
- Cașu, Șarov 2011:** Ig. Cașu, Ig. Șarov (eds.), *Republica Moldova de la Perestroikă la independență, 1989-1991. Documente inedite din arhiva CC al PCM* (Chișinău: Cartdidact 2011).
- Negru 1990:** N. Negru, Cum am devenit nebun. *Basarabia* nr. 9, 1990, 140-152.
- Partidul 2008:** Partidul Popular Creștin Democrat. *Documente și materiale*, vol. I (Chișinău 2008).
- Stăvilă 1996:** V. Stăvilă, Evoluția componenței naționale a elitei politico-economice a RSSM, 1940-1991. *Revista de Istorie a Moldovei* 4, 1996, 38-46.
- Капу 2011:** И. Капу, Был ли Советский Союз империей? Взгляд из Кишинева. *Неприкосновенный запас* №4, Москва, 2011, 191-202.
- XVI Съезд 1986:** XVI Съезд Коммунистической Партии Молдавии, 23-25 января 1986 г. (Кишинев: Картя Молдовеняскэ 1986).

National Liberation Movement in the Moldavian SSR, 1989-1991: some contributions

Abstract

The article focuses on the national movement in the former Moldavian SSR in the late 1980s-early 1990s. Based on newly disclosed documents from the archive of the former Central Committee of Moldavia, the author analyses the relation between the CPM-CPSU and the informal organizations related to a wide range of issues pertaining to the language question, re-evaluation of the Stalinist repressions, relation with Romania and so on. An important role in the breakdown of the Communist regime in Moldavia was played by students, intellectuals, writers especially, but also historians. One of the main conclusions of the article is that the Communist Party of Moldavia propagated and supported with its entire means the idea of preserving Moldova within Soviet Union, up to late August 1991, during the abortive putsch in Moscow against Gorbachev. This reality contrasts with the post-Soviet pretensions of the Party of Communists of the Republic of Moldova that CPM sustained the idea of independent Moldova in late 1980s-early 1990s.

Национальное освободительное движение в МССР в 1989-1991 гг.: новые данные

Резюме

В статье рассматриваются малоизвестные аспекты национального движения в Молдавской ССР в конце 1980-х - начале 1990-х годов. На основании документов, обнаруженных в архиве бывшего ЦК КП Молдавии, автор анализирует отношения между КПМ-КПСС и неформальными организациями, связанные с широким спектром вопросов, таких как языковой вопрос, переоценка сталинских репрессий, отношения с Румынией и так далее. Важную роль в разрушении коммунистического режима в Молдавии играли студенты и интеллигенция, особенно писатели и историки. Один из основных выводов статьи заключается в том, что, вопреки очень распространенной точке зрения, Коммунистическая партия Молдавии не поддерживала процесс становления независимости Молдовы. Наоборот, КПМ недвусмысленно выступала за сохранение Молдовы в составе Советского Союза до конца августа 1991 года.

11.02.2013

Dr. Igor Cașu, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: igorcasu@gmail.com

